

KAROLINA PRZEBIERADŁO

<https://orcid.org/0009-0001-2620-2001>

KPRZEBIERADLO@GMAIL.COM

Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie

Wydział Humanistyczny

Typy przekształceń stroju rzeszowskiego pod wpływem mody krakowskiej i ich uwarunkowania

Types of Transformations of the Rzeszów Folk Costume
under the Influence of Kraków Fashion and Their Conditions

Streszczenie: Rzeszowski strój ludowy podlegał w pierwszych dziesięcioleciach XX w. znaczącym zmianom. Niniejszy artykuł skupia się przede wszystkim na analizie przemian jego elementów pod wpływem mody na strój krakowski. Analiza została przeprowadzona na podstawie wywiadów etnograficznych oraz materiału ikonograficznego zgromadzonego przez Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie i pozwoliła zidentyfikować pięć najczęściej występujących typów przekształceń: elementy wymienione, zmodyfikowane, takie, których sposób noszenia zmienił się, dodane oraz o zmienionej nazwie. W pierwszej części artykułu omówiono dotychczasowe badania naukowe poświęcone wpływowi mody krakowskiej na stroje ludowe Rzeszowiaków, w drugiej przedstawiono typy przekształceń stroju rzeszowskiego pod wpływem mody krakowskiej oraz ich główne przyczyny.

Słowa kluczowe: moda krakowska, strój rzeszowski, stroje ludowe

Summary: The Rzeszów folk costume underwent significant changes in the first decades of the 20th century. This article focuses mainly on an analysis of the transformation of its elements due to the Cracovian fashion. The analysis was conducted using ethnographic interviews and iconographic material collected by the Ethnographic Museum in Rzeszów. It identified five main types of transformations: replacement, modification, changes in the way of wearing, addition, and renaming of elements. The first section of the article reviews previous scientific research on the folk costumes of the Rzeszowiacy. The second part outlines the various transformations of Rzeszów folk costume under the impact of Cracovian fashion and their primary causes.

Keywords: Cracovian fashion, Rzeszów folk costume, folk costumes

Wprowadzenie

Rzeszowiacy stanowili grupę etnograficzną zamieszkującą tereny między Pogórzanami a Lasowiakami, czyli zachodnią część dawnego województwa ruskiego¹. Pierwotnie charakteryzowali się jednolitym sposobem ubierania i był to, poza stylem budownictwa, najważniejszy czynnik pozwalający wyróżnić omawianą grupę². Jednak na przełomie lat 60. i 70. XIX w. wśród Rzeszowiaków wyodrębniły się trzy grupy kostiumologiczne: rzeszowska, przeworska oraz łańcucka³. Nazwy nawiązywały do ośrodków miejskich znajdujących się w przybliżeniu w centrum obszaru zajmowanego przez dany strój. Witold Świder opisał zasięg rzeszowskiego stroju ludowego jako okręg ograniczony przez „Świlczę na zachodzie, Mrowlę, Zaczernie oraz Terliczkę na północy, od wschodu Łukawiec, Zalesie i Kielnarową, a od południa Tyczyn, Babicę i Czudec”⁴. W pierwszych dziesięcioleciach XX w. rzeszowski strój ludowy zaczął się znacząco zmieniać pod wpływem tzw. mody miejskiej oraz mody na strój krakowski, stanowiącej raczej pewną ideę, a nie faktyczne naśladownictwo odświeżonych ubiorów noszonych w podkrakowskich wsiach. Zachowywano elementy lokalnej kultury materialnej, łącząc je z elementami inspirowanymi strojami krakowskimi lub wzorowanymi na pewien „model” stroju krakowskiego – narodowego⁵. Wpływy mody na strój krakowski można było zaobserwować na całym terenie zamieszkiwanym przez Rzeszowiaków, również w stroju przeworskim⁶ oraz łańcuckim⁷.

Współcześnie trudno oddać całą złożoność zjawiska, jakim były stroje ludowe, nie tylko ze względu na narosłe wokół nich uproszczenia i schematyzacje⁸, ale także na ograniczoną dostępność świadectw noszących je osób. Zagadnienie mody na

1 J.S. Bystróż, *Ugrupowanie etniczne ludu polskiego*, Kraków 1925, s. 16–17.

2 W. Świder, *Kultura ludowa Rzeszowiaków przełomu XIX i XX wieku – wybrane zagadnienia*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2020, t. 32, s. 31–50.

3 K. Ruszel, *Z badań nad kulturą ludową Rzeszowiaków*, „Prace i Materiały z Badań Etnograficznych”, Rzeszów 1985, t. 5, s. 20–24; F. Kotula, *Strój rzeszowski*, „Atlas Polskich Strojów Ludowych” 1951, t. 5, z. 13, s. 9–11.

4 W. Świder, op. cit., s. 38–39.

5 F. Kotula, *O polską kostiumologię ludową. Na marginesie książki Janiny Przeworskiej „Ubiory ludowe”*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego” 1958, t. 1, z. 2, s. 82.

6 K. Ignas, *Ludowe stroje przeworskie – przeszłość i przyszłość*, Przeworsk 2017, s. 209–218.

7 F. Kotula, *Strój łańcucki*, „Atlas Polskich Strojów Ludowych” 1955, t. 5, z. 4, s. 7–9.

8 J. Minksztym, *Pominięte... Kierunki rozwoju zbiorów tkanin i ubiorów ludowych, na podstawie kolekcji Muzeum Etnograficznego w Poznaniu*, [w:] *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, red. A. W. Brzezińska, M. Tymochowicz, „Atlas Polskich Strojów Ludowych zeszyt specjalny”, Wrocław 2013, s. 59–68.

strój krakowski wymaga badań terenowych, które umożliwiłyby kompleksową analizę z uwzględnieniem zróżnicowanego kontekstu ich zakładania. Istotne jest także uwzględnienie zmienności oraz mody w strojach ludowych, odchodząc od postrzegania ich jako form niezmiennych i trwałych⁹.

W niniejszym opracowaniu skoncentrowano się przede wszystkim na analizie przemian elementów rzeszowskiego stroju ludowego pod wpływem mody na strój krakowski. Tak zwane ubranie po krakowsku nie powinno być utożsamiane z żadnym strojem ludowym noszonym w okolicy Krakowa, chociaż czerpało z nich pewne elementy. Określenie to dawało wyraz pewnej umownej inspiracji, urozmaicającej odświętną odzież regionalną przede wszystkim w dwudziestolecie międzywojennym. Przyczyny rozpowszechniania się mody na strój krakowski zostały szczegółowo omówione w pracach Anny Kowalskiej-Lewickiej¹⁰ oraz Janusza Kamockiego¹¹, piszących o kombinacji idei patriotycznych, demokratycznych i chłopomańskich z walorami estetycznymi. Strój stał się ponadregionalnym kostiumem przywdziewanym na różnego rodzaju uroczystości jako wyraz uczuć patriotycznych. Wpisał się w pewną ideę, w związku z czym sam nie był rzetelnie opisywany. Znamienne jest w tym kontekście zdanie etnografki Stanisławy Ulanowskiej, iż „strój krakowski tak dobrze znany jest wszystkim, że zdaje się, nie ma potrzeby opisywać go szczegółowo”¹². O najbardziej znanym stroju ludowym w Polsce więcej można było dowiedzieć się, sięgając do świata sztuki, nie zaś opracowań naukowych¹³. Istotniejsza była bowiem związana ze strojami krakowskimi treść, do której przekazania wystarczył jeden element symboliczny, natomiast ich rzeczywisty wygląd liczył się w mniejszym stopniu. Szerokim określeniem „krakowskie” opisywano „wszystko co kolorowe i ładne”¹⁴, a oryginalny strój został poddany schematyzacji, estetyzacji oraz upolityczniony¹⁵.

Zjawisko mody na strój krakowski w rzeszowskim stroju ludowym stanowi interesujące zagadnienie. Chociaż charakteryzowało się wieloaspektowością i objawiało

9 A. W. Brzezińska, *Strój ludowy – od biografii przedmiotu do tożsamości podmiotu*, [w:] *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy...*, s. 15–24.

10 A. Kowalska-Lewicka, *Ludowy strój krakowski – strojem narodowym*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty” 1976, t. 30, z. 2, s. 67–74.

11 J. Kamocki, *Przyczyny upowszechniania się stroju krakowskiego jako stroju narodowego*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty” 1976, t. 30, z. 2, s. 75–78.

12 S. Ulanowska, *Wśród ludu krakowskiego (Wola Filipowska w pow. chrzanowskim)*, „Wisła” 1882, t. 1, s. 34.

13 A. Marczak, E. Pobiegły, E. Rossal, *Strój krakowski rozebrany*, [w:] *Stroje krakowskie. Historie i mity*, red. E. Rossal, E. Pobiegły, Kraków 2017, s. 101–174.

14 J. Kamocki, op. cit., s. 78.

15 E. Rossal, *Kreacje, mity i gabloty strojów krakowskich*, [w:] *Stroje krakowskie...*, s. 55–86.

się w różnorodny sposób, nie doczekało się szczegółowej analizy. Badacze zwracali uwagę na pewne elementy, uważali je jednak za „skazę” tradycyjnego stroju rzeszowskiego. Wpływ mody krakowskiej na rzeszowski strój ludowy był tematem niechętnie podejmowanym, a niekiedy zupełnie pomijanym w badaniach naukowych, w związku z czym do tej pory nie powstało opracowanie zgłębiające to zagadnienie. Poniższy artykuł stara się wypełnić tę lukę.

Analiza wpływu mody krakowskiej na wygląd rzeszowskiego stroju ludowego oraz typów przekształceń, do jakich w nim pod jej wpływem dochodziło, została przeprowadzona na podstawie wywiadów etnograficznych oraz fotografii, do których dostęp uzyskano dzięki uprzejmości Archiwum Muzeum Etnograficznego w Rzeszowie. Podane analizie zasoby archiwalne zawierały zarówno materiały terenowe, jak i ankiety, dające możliwość poznania unikalnej perspektywy nieprzefiltrowanej przez doświadczenia badacza. Badania terenowe pochodziły z lat 70. XX w. i zostały przeprowadzone w miejscowościach położonych na południe od Rzeszowa: Grzegorzówce, Hermanowej, Konieczkowej, Sołonce i Straszylu. Uzupełnienie stanowiły materiały spisane w latach 1908–1920 przez Stanisławę Synowiecką oraz ankiety zebrane wśród uczniów powiatu rzeszowskiego w 1948 r. Cenny okazał się także materiał ikonograficzny z pierwszych dekad XX w., pochodzący w znacznej części z atelier Edwarda Janusza, zgromadzony w Archiwum Fotografii MER oraz udostępniony w ramach projektu „Przeszłość w pamiętkach ukryta”, zrealizowanego przez Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną w Rzeszowie. W pierwszej części artykułu omówiono wpływ mody krakowskiej na stroje ludowe Rzeszowiaków w badaniach naukowych, w drugiej przedstawiono typy przekształceń stroju rzeszowskiego pod wpływem mody krakowskiej.

Wpływ mody krakowskiej na stroje ludowe Rzeszowiaków w badaniach naukowych

Kwestia wpływu mody krakowskiej na stroje noszone na terenach zamieszkiwanych przez Rzeszowiaków podnoszona była kilkakrotnie w artykułach i publikacjach naukowych na przestrzeni ostatnich 70 lat. Najszerzej o zagadnieniu w kontekście stroju rzeszowskiego pisali Franciszek Kotula (1951, 1958), Anna Targońska (1988–1989) oraz Elżbieta Szczurkova (2007). W kontekście wpływu stroju krakowskiego na strój przeworski cenne są publikacje Katarzyny Ignas (2013, 2017). Natomiast informacje dotyczące zmian w stroju łańcuckim opracowane zostały przez F. Kotulę (1955).

O tym, że zagadnienie to było istotne, świadczyć może fakt, że pojawiło się w albumie o polskich strojach ludowych autorstwa Elżbiety Piskorz-Branekovej, wydany po raz pierwszy w 2003 r.¹⁶ Ogólny zarys historii rzeszowskiego stroju ludowego

16 E. Piskorz-Branekova, *Polskie stroje ludowe*, t. 1, Warszawa 2003, s. 128–135.

zajmuje w nim jedną stronę, z czego połowa dotyczy jego zanikania, między innymi pod wpływem mody krakowskiej. Autorka pisała o „decydującym ciosie”, jaki zadał strojowi kobiecemu „barwny ubiór wzorowany w sposób umowny na noszonym w okolicach Krakowa”¹⁷. Słowa te wydają się dość dosadne, zwłaszcza biorąc pod uwagę czynniki społeczno-kulturalne (wspomniane przez autorkę) mające wpływ na zaprzestanie noszenia tradycyjnej odzieży.

Pierwszym badaczem, który zauważał wpływ mody krakowskiej na strój rzeszowski, był Franciszek Kotula. W latach 1951–1958 pisał o tym trzykrotnie, przy czym jego myśl ewoluowała od „ubrania po krakowsku”¹⁸, poprzez „wariant ludowego stroju krakowskiego” w stroju łańcuckim¹⁹ aż do stwierdzenia, że „strój pseudo krakowski przyjęły kobiety na terenie Rzeszowiaków (jak niemal w całej Polsce), porzucając stroje rzeszowski, łańcucki i przeworski”²⁰. O ile pierwsze określenie nie jest wartościujące i pojawia się w wywiadach etnograficznych, to ostatnie wydaje się już być deprecjonujące i stanowi niejako uproszczenie. Kobiety nie zawsze porzucały tradycyjne stroje, ponadto nie można mówić o nieświadomym przejęciu stroju – zaznaczyć tu należy twórcze przekształcanie oraz dostosowywanie mody krakowskiej do lokalnych potrzeb. Ponadto, opierając się na badaniach krakowskich strojów ludowych można stwierdzić, że nie był to „wariant”, jak uważał F. Kotula, a raczej pewien schematyczny twór, obowiązujący kanon, niekoniecznie mający odpowiednik w rzeczywistości wiejskiej²¹. Agnieszka Marczak nazwała go „strojem sukiennickim”, jako że moda rozpowszechniała się z Sukiennic, gdzie można było nabyć m.in. bogato zdobione gorsety²². F. Kotula uznawał zachodzące zmiany za pewną szakę tradycyjnego stroju i ten sposób myślenia był powielany w kolejnych badaniach zgłębiających to zagadnienie.

W obszarze badań dotyczących mody krakowskiej wśród Rzeszowiaków szczególne miejsce zajmują prace Katarzyny Ignas, której zainteresowania obejmują m.in. stroje przeworskie. W podnoszącym ten temat artykule autorka zaznaczyła, że „zabójczy dla niego [stroju przeworskiego – przyp. K.P.] okazał się tzw. strój krakowski”²³,

17 Ibidem, s. 128.

18 F. Kotula, *Strój rzeszowski...*, s. 5.

19 Idem, *Strój łańcucki...*, s. 7–8.

20 F. Kotula, *O polską kostiumologię ludową...*, s. 82.

21 *Stroje krakowskie...*

22 A. Marczak, *Krakowiacy Zachodni*, [w:] *Krakowiacy, Lachy, Górale. Stroje wsi małopolskiej*, t. 1., red. M. Brylak-Załużska, Nowy Sącz 2020, s. 7.

23 K. Ignas, *Strój przeworski, na przykładzie kolekcji strojów ludowych Muzeum w Przeworsku, a tzw. „strój przeworski” jako kostium estradowy zespołów folklorystycznych w regionie*, [w:] *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, red. A. Brzezińska, M. Tymochowicz, „Atlas Polskich Strojów Ludowych zeszyt specjalny”, Wrocław 2013, s. 202.

co podkreślać miało radykalny koniec mody na strój regionalny. Użyte uogólniające sformułowania sugerujące śmierć ubioru mogą w pewien sposób wpływać na postrzeganie jednostkowości oraz autonomii osób, które decydowały się na jego noszenie lub zmianę. Badaczka zwróciła zresztą uwagę, że już w dwudziestoleciu międzywojennym samym włościanom strój ludowy przywodził na myśl słowa o negatywnej konotacji (brzydki, bieda, przeżytek). K. Ignas postawiła również tezę, że tzw. strój krakowski został narzucony²⁴. A. Targońska również zwróciła uwagę, że był on propagowany przez działaczy związanych z ruchami demokratycznymi²⁵. Warto jednak podkreślić, że sami byli oni często mieszkańcami wsi. Przywołany przez badaczkę Franciszek Fołta, mieszkaniec Gaci, podkreślał niepraktyczność strojów regionalnych oraz nawoływał młodzież do tworzenia własnej kultury wsi²⁶. Ta kultura mogła przejawiać się w sposób odmienny od dotychczasowego, co stanowi pewne zaprzeczenie tezy o destrukcyjnym wpływie mody krakowskiej na strój przeworski, sugerując nie zniszczenie, a przeformułowanie. Ponadto pisząc o powodach inspiracji modą krakowską, badaczka stosowała pewne uproszczenia, sugerując wyłącznie względy estetyczne lub pisząc o „formie skażonej”²⁷ stroju krakowskiego, mimo że trudno mówić o „czystych formach” strojów ludowych, które w pewnym stopniu stanowiły konstrukt stworzony przez etnografów²⁸.

Przejawy mody krakowskiej w rzeszowskim stroju ludowym

W wywiadach etnograficznych dotyczących rzeszowskiego stroju ludowego wielokrotnie natrafić można na opisy ubioru, które były nazywane „po krakowsku”, a największa popularność mody na strój krakowski przypadała na lata 30. XX w.²⁹ Co ciekawe, w niektórych relacjach natrafić można na opisy rzeszowskiego stroju ludowego, nazwanego przez informatorów ubraniem „po krakowsku”³⁰, co może świadczyć

24 Ibidem, s. 191–207.

25 A. Targońska, *Moda chłopska (w okolicy Rzeszowa w początkach XX wieku)*. Folder wystawy, Rzeszów 1988–1989, bp.

26 K. Ignas, *Ludowe stroje przeworskie...*, s. 209.

27 Ibidem.

28 E. Rossal, *Kreacje, mity i gabloty...*, s. 55–87.

29 K. Ignas, *Od tradycyjnego do folklorystycznego stroju ludowego*, [w:] *Folklor Rzeszowian-ków. Obraz przemian. Według badań terenowych 2014–2016*, red. K. Barańska, J. Dragan, Kolbuszowa 2018, s. 323.

30 Archiwum Materiałów Terenowych Muzeum Etnograficznego w Rzeszowie (dalej: AMT MER), nr inw. 817, *Grzegorzówka, Hermanowa, Konieczkowa, Sołonka, Straszydło. Strój ludowy*, oprac. A. Targońska, 1975, t. 291, s. 14–15. Inf. ur. 1909, zam. Straszydło.

o używaniu go jako synonimu „stroju galowego” czy „odświętnego”. Moda na strój krakowski, dostosowywana do lokalnych gustów, przejawiała się na różne sposoby, niekiedy skutkując zmianami w stroju regionalnym.

Do wyróżników mody krakowskiej w męskim stroju ludowym należały spodnie w biało-czerwone pasy oraz rogatywka z pawim piórem, która, wraz z rozprzestrzenianiem się tej mody, została jednoznacznie utożsamiona wyłącznie z krakowskim strojem ludowym³¹. Niekiedy zakładano także sukmanę lub płótniankę z czerwonymi wyłogami. Zachowało się jednak niewiele materiałów archiwalnych z okolic Rzeszowa opisujących ogólny wygląd stroju męskiego wzorowanego na modzie krakowskiej. Informatorzy wspominają, że ubiór odświętny był podobny do stroju krakowskiego³². Chociaż wyróżnikiem mody krakowskiej w przeworskim stroju ludowym wśród mężczyzn była przede wszystkim „krakuska z pawim piórem i spodnie bryczesy”³³, nie ma jednak pewności czy elementy te prezentowały się podobnie w stroju rzeszowskim.

Dużo więcej miejsca poświęcono w wywiadach etnograficznych przejawom mody na strój krakowski wśród kobiet. Informatorzy ze Staromieścia opisywali strój odświętny w następujący sposób: Dziewczęta nosiły podobne ubrania do Krakowianek. Kwieciste spódnice, wyszywane lub ozdobione wstążeczkami zapaski, koszule z dużym okrągłym kołnierzem, który był zazwyczaj wyszywany, oraz długie, wyszywane rękawy. Na to ubierano gorsety ozdobione kolorowymi tackami. Modne były warkocze, które rozpuszczano i wiązano w tyle wstążką. Noszono też korale³⁴.

Naszywane poziomo na zapaski kolorowe wstążki stanowiły wyróżnik mody krakowskiej – na Rzeszowszczyźnie ubierano się w ten sposób głównie z okazji uroczystości kościelnych (Bożego Ciała), dożynek, wesel, fotografii rodzinnych, uroczystości państwowych („strojem obrzędowym, używanym np. w czasie wesela, dożynek jest strój krakowski ze wszystkimi jego ozdobami”³⁵). W momencie stopniowego odchodzenia od strojów ludowych był to przede wszystkim kostium na wyjątkowe okazje noszony przede wszystkim przez kobiety i dzieci; dziewczynka ubrana w ten sposób widoczna jest nawet na fotografii sceny ze spektaklu wyreżyserowanego przez Jana Robaka pt. *Staromieszczanie spod Rzeszowa* – opery ludowej, która była, co ciekawe, „manifestem przynależności kulturowej i emocjonalnej mieszkańców Staromieścia

31 E. Piskorz-Branekova, op. cit., s. 114.

32 Informatorzy pochodzili z Pobitna, Staromieścia i Zalesia (obecnie dzielnice Rzeszowa). AMT MER, nr inw. 590/m.2, bp., *Dawne stroje w mojej okolicy, 1948 r. Ankiety uczniów szkół pow. Rzeszów, Kolbuszowa, Tarnobrzeg i in.*, 1948, t. 83.

33 K. Ignas, *Strój przeworski...*, s. 23.

34 AMT MER, t. 83, nr inw. 590/m.2, bp.

35 Ibidem. Inf. z Pobitna.

do stroju [rzeszowskiego – przyp. K.P.]”³⁶. Strój zgodny z krakowską modą pełnił funkcję odświętnej, okolicznościowej i reprezentacyjnej.

Ubieranie się „po krakowsku” niekiedy dzieliło wieś w symboliczny sposób, zwykle było bowiem chętniej adaptowane przez młodzież: „grupie [kobiet w strojach ludowych – przyp. K.P.] towarzyszą zawsze dziewczęta w strojach *krakowskich*”³⁷. Ten dualizm potwierdzają zarówno zdjęcia, jak i wywiady etnograficzne, z których wynika, że „młodzież ubierała się podobnie, z tą różnicą, że strojem świątecznym był strój krakowski”³⁸. W materiałach fotograficznych z pierwszych dziesięcioleci XX w. znaleźć można zdjęcia ukazujące zarówno kobiety ubrane „po krakowsku”³⁹, jak i wybierające z niego pojedyncze elementy, inkorporując je do rzeszowskiego stroju ludowego⁴⁰. A. Targońska zwróciła także uwagę na pewne „przemieszanie się” strojów: „podczas gdy rzeszowscy chłopci [...] przejmowali stroje krakowskie, przedstawiciele miejscowej arystokracji sprawiali sobie sukmany rzeszowskie”⁴¹, za pomocą stroju wyrażano bowiem poglądy. Jest to o tyle interesujące, że na ogół warstwy elitarnie raczej przejmowały modelowy strój krakowski nazywany zresztą narodowym, nie zaś stroje lokalne⁴².

Analiza materiału Typy przekształceń

Rzeszowski strój ludowy przechodził pod wpływem mody krakowskiej pewne przemiany, które uznać można nawet za kolejną fazę jego rozwoju, nie zaś wyłącznie skażenie oryginału. Przekształcanie stroju rzeszowskiego pod wpływem mody krakowskiej podejmowane było z różnych powodów i skutkowało odmiennymi sposobami modyfikacji. Analiza materiału badawczego pozwoliła zidentyfikować pięć najczęściej występujących typów przekształceń:

- elementy wymienione, zastąpione innymi;
- elementy zmodyfikowane, szczególnie w kontekście zdobień;

³⁶ E. Szczurkowska, *W czerwonych korolach... O staromiejskim stroju ludowym*, „Zeszyty Staromiejskie” 2007, t. 7, s. 29.

³⁷ Ibidem, s. 30.

³⁸ AMT MER, t. 83, nr inw. 590/m.2, bp. Inf. ze Staromieścia.

³⁹ M.in.: Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie Archiwum Fotografii (dalej: MER-AF), nr inw. 8410, 8460, 8548

⁴⁰ M.in.: ibidem, nr inw. 7166, 7179, 8448, 8471.

⁴¹ A. Targońska, *Moda chłopska...*, bp.

⁴² J. Kamocki, op. cit., s. 75–78.

- elementy, których sposób noszenia zmieniał się;
- elementy dodane, czyli takie, które w stroju rzeszowskim nie występowały lub występowały w zupełnie innej formie, natomiast pod wpływem mody zyskały na popularności;
- elementy, które zaczęto nazywać krakowskimi.

Należy jednak pamiętać, że badając stroje ludowe, trudno dokonywać jednoznacznej kategoryzacji, ponieważ często ich elementy różniły się nie tylko w zależności od miejsca i czasu ich noszenia, ale także gustu i sytuacji materialnej właściciela. Różnice można zatem zaobserwować nie tylko w ujęciu poziomym, czyli przestrzennym, ale także pionowym – ekonomicznym.

a) elementy wymienione

Pierwszym i powszechnie obserwowanym typem przekształceń była zamiana jednych elementów odzieży na inne. Krakowskie elementy często wypierały te tradycyjnie występujące w rzeszowskim stroju ludowym (np. gorset, ślubny wieniec), jednak zdarzało się również, że funkcjonowały one równolegle. Dotyczyło to m.in. zapasek oraz męskich nakryć głowy. Rogatywka stanowiła najwyraźniejszy przykład mody na strój krakowski w męskim stroju. Tak zwaną „czapkę krakowską” wkładano z okazji uroczystości, nie wyparła ona jednak całkowicie kapeluszy filcowych i czapek baranich. Funkcjonowała równolegle, nie zaś zamiast: „nosiło się czapkę krakowską z welny z kołnierzem dookoła, żarna [ciepła wełniana czapka – przyp. K.P.], czarny kapelusz z szeroką kanią lub upleciono w domu słomiany kapelusz”⁴³. Czerwone „krakówki” zdobione pawimi piórami stanowiły uzupełnienie stroju banderii⁴⁴, wkładano je także m.in. podczas obchodów rocznicy zwycięstwa pod Grunwaldem⁴⁵ lub do pełnienia pewnych funkcji, o czym tak pisała E. Szczurkova:

Jeszcze w roku 1910, kiedy założona została ochotnicza straż pożarna w Staromieście, pełny męski strój ludowy był jej odświętnym ubiorem na wszelkich uroczystościach. Dla odróżnienia wkładano na głowę zamiast kapeluszy czerwone rogatywki z czarnym barankiem i czarnym lakierowanym paskiem przyszytym wewnątrz czapki. W „służbie” pasek podciągało się pod brodę⁴⁶.

43 AMT MER, nr inw. 818, *Grzegorzówka, Hermanowa, Konieczkowa, Sołonka, Straszyle. Strój ludowy*, oprac. M. Marciniak, 1975, t. 292, s. 28. Inf. ur. 1879, zam. Straszyle.

44 F. Kotula, *Strój łańcucki...*, s. 19.

45 A. Targońska, op. cit., bp.

46 E. Szczurkova, op. cit., s. 29.

Zachowała się także fotografia autorstwa Andrzeja Bujniaka z lat 1905–1918 przedstawiająca Staromieszczan w rogatywkach⁴⁷ oraz podobnie ubranej Drużyny Bartoszowej ze Słociny⁴⁸. Takie nakrycie głowy szyto z wełny, z barankowym otokiem, niekiedy bogato ozdabiano piórami i wstążkami⁴⁹. Chociaż rogatki stanowiły ważny element symboliczny stroju, to, zdaniem informatorki ze Straszyc, przedkładano nad nie kupowane w Rzeszowie kapelusze oraz kaszkiety z daszkiem⁵⁰.

Podobnie jak w przypadku nakryć głowy, zapaski stylizowane na krakowskie nie wyparły całkowicie rzeszowskich. Zwykle starsze kobiety nosiły zapaski haftowane na białą, szerokie i długie, młodsze natomiast preferowały kolorowe i wąskie (do około 200 cm szerokości). Jak zapamiętała informatorka: „biała zapaska z kolorowymi wstążeczkami naszytymi w dolnej części”⁵¹ nazywana była krakowską i zakładana na wyjątkowe okazje. Noszone zwykle do rzeszowskiego stroju ludowego cechowały się różnorodnością: występowały zapaski krótkie, czyli sięgające mniej więcej do kolan⁵², oraz dłuższe, zbliżone długością do spódnicy kończącej się przed kostką⁵³. Zwykle szyte były z białego płócienka⁵⁴, chociaż spotykało się także tiulowe⁵⁵, a nawet tybetowe⁵⁶. Od zapasek rzeszowskich wyróżniały je wspomniane rzędy (od trzech do około sześciu) naszytych poziomo kolorowych wstążek⁵⁷. Takie zapaski, będące niekiedy przerobionymi przez doszycie wstążek, rzeszowskimi, pojawiły się na omawianym terenie po I wojnie światowej.

Do kolejnych elementów wymienionych pod wpływem mody krakowskiej należały staniki, czyli skromnie zdobione kobiece kamizele popularne w niektórych podrzeszowskich wioskach od XVIII w.⁵⁸ I chociaż potencjalnie gorset z „małymi tackami”

47 Rzeszów. *Pejzaż dawnego miasta. Rzeszów 1905–1918 w obiektywie Andrzeja Bujniaka*, oprac. M. Czarnota, Rzeszów 2002, s. 58.

48 K. Ruszel, *Rzeszowiacy*, [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, Rzeszów 2011, s. 664–665.

49 F. Kotula, *Strój rzeszowski...*, s. 5.

50 AMT MER, nr inw. 818, t. 292, s. 24. Inf. ur. 1900, zam. Straszyc.

51 Ibidem, nr inw. 817, t. 291, s. 14–15. Inf. ur. 1909, zam. Straszyc.

52 Ibidem, nr inw. 8410, 8460, 8542, 8548.

53 Ibidem, nr inw. 7166, 8401, 8453, 8480.

54 Np.: MER-AF, nr inw. 8453.

55 Np.: ibidem, nr inw. 8471.

56 Np.: ibidem, nr inw. 8480.

57 Ibidem, nr inw. 817, t. 291.

58 F. Kotula, *Poszukiwanie metryk dla stroju ludowego*, Rzeszów 1954, s. 44.

mógł stanowić jeden z najstarszych typów na Rzeszowszczyźnie⁵⁹, to informatorzy zaznaczają, że to „staniki zastąpiono gorsetami”⁶⁰. Informatorka z Sołonki wspominała, że sznurowane z przodu i wyszywane koralikami gorsety pojawiły się dopiero po 1918 r.⁶¹ Najprawdopodobniej upowszechniły się one właśnie pod wpływem mody na strój krakowski – opisując strój „letni świąteczny” informatorzy z Futomy wspominali, że nosząc białą zapaskę zdobioną wąskimi wstążeczkami, należało założyć „zamiast stanika aksamitny gorset”⁶². Ozdabiano ten element garderoby cekinami i uważano za obowiązkowy element „stroju tzw. «krakowskiego»”⁶³.

Jak zaznaczały informatorki, w dwudziestoleciu międzywojennym zaczęto także wymieniać ślubny wieniec oraz nieco skromniejszy wianek z roślin zielonych (ruty, mirtu, barwinku) na welon zgodny z tzw. modą miejską⁶⁴. Jednak niektóre panny młode, prawdopodobnie zainspirowane strojem narodowym, decydowały się na pęczki sztucznych kwiatów o niebieskiej i czerwonej barwie tworzących wianek „do którego przyczepione były długie po pas wstążki”⁶⁵. Ponadto zamieniano prawdziwe korale na kilkanaście sznurów szklanych paciorków, niekiedy wielobarwnych (tzw. dętki)⁶⁶. Niektóre informatorki stwierdzały ogólnie, że „strój weselny podobny był do krakowskiego”⁶⁷, lub że to strój krakowski był strojem obrzędowym. Nie powinno się więc mówić o nim wyłącznie w kategorii kostiumu czy narzuconego modelu.

Na początku XX w., po obrzędzie zaślubin, kobiety już „nie dawały się zaczepić”⁶⁸, a na co dzień nosiły odkryte głowy lub wyłącznie chustki. Na specjalne okazje oraz do gorsetu białe oraz tiulowe chustki zamieniano na kolorowe, często z wzorzystych

59 Idem, *Wilkom cechu szewców w Łańcucie*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1952, t. 14, z. 3, s. 92–95.

60 AMT MER, nr inw. 818, t. 292, s. 25. Inf. ur. 1900, zam. Straszycdle.

61 Ibidem, s. 40. Inf. ur. 1885, zam. Sołonka.

62 AMT MER, nr inw. 590/m.2, t. 83, bp. Inf. ur. 1893 oraz 1894, zam. w Futomie.

63 Ibidem, nr inw. 817, t. 291, s. 14–15. Inf. ur. 1909, zam. Straszycdle,

64 Ibidem, nr inw. 818, t. 292.

65 Ibidem, s. 39. Inf. ur. 1885, zam. Sołonka.

66 AMT MER, nr inw. 817, t. 291, s. 14–15. Inf. ur. 1909, zam. Straszycdle.

67 Ibidem, nr inw. 590/m.2, t. 83, bp.

68 To określenie padło kilkakrotnie w wywiadach i dotyczy powszechnego, także na Rzeszowszczyźnie, zwyczaju „oczepin”, kiedy pannie młodej zakładano czepek mężatki. Do XX w. kobiety zamężne spletały włosy na chamełce (obręcz z miękkiego drewna), a na powstały kok zakładały czepiec. Następnie na to upięcie zakładano chustki.

materii, tzw. tybetki⁶⁹. Wymiany jednych elementów na inne były zauważalne przez samych użytkowników strojów, o czym wielokrotnie wspominają w wywiadach etnograficznych⁷⁰.

b) elementy zmodyfikowane

Kolejnym ważnym przejawem mody krakowskiej było modyfikowanie istniejących elementów, czyli zmienianie ich kolorystyki, tkanin, czy zdobnictwa, tak jak niekiedy robiono w przypadku zapasek. Najbardziej widocznym przejawem takiego działania były zmiany zachodzące w zdobnictwie gorsetów w tych miejscowościach, w których pierwotnie je noszono. Nazywane krakowskimi, krótkie, wcięte i obcisłe gorsety bogato wyszywano nićmi oraz koralikami i zapinano na haftki lub sznurowano. U dołu doszyte miały od kilkunastu do nawet 40 „małych tacek”. Coraz częściej rezygnowano z innych tkanin, z których szyto gorsety, na rzecz czarnego aksamitu, dodawano wstążki, cekiny, koraliki a niekiedy nawet chwościki⁷¹. Opisywano je następująco: „gorset podobny do krakowskiego. Z czarnego lub niebieskiego aksamitu. Gorset posiada wiele ozdób”⁷². Do ozdabiania używano cekinów, przede wszystkim złotych i srebrnych, później kolorowych, wyszywanych w kwiatowe motywy. Szyty na krakowską modę lub kupowany gotowy w mieście był na tyle efektowny, że jeszcze w 1948 r. ankietowani z Futomy zaznaczali, że „taki gorset używany jest w naszych okolicach jeszcze do dziś przy większych uroczystościach”⁷³. Gorsety, z oszczędności czasu, szyto także niekiedy z wzorzystych tkanin⁷⁴. Stały się obowiązkowym elementem stroju uznawanego za krakowski.

Pod wpływem krakowskiej mody zmienił się także wygląd rzeszowskich spodnic. Niekiedy szyto je z kwiecistych „dybetów”⁷⁵ lub ozdabiano naszytymi dołem

69 AMT MER, nr inw. 650, 651, *Stroje i obrzędy rodzinne w okolicy Rzeszowa w latach 1908–1920*, oprac. S. Synowiecka, t. 118, s. 2.

70 Np. inf. ur. 1900, zam. Straszylde: „Spodnie szyte ze zgrzebnego płótna zastąpiono spodniami sukiennymi, staniki zastąpiono gorsetami, buty z cholewami czy karbowane trzewikami sznurowanymi. Najdłużej zachowały się spodnice, ale były coraz węższe oraz chustki na głowę a także chusty na plecy”. Zob.: AMT MER, nr inw. 818, t. 292, s. 25.

71 Chwościki to ozdobne frędzle z nitek, jest to zdobienie utożsamiane z krakowskimi gorsetami. Zauważyć je można np.: MER-AF, nr inw. 8532.

72 AMT MER, nr inw. 590/m.2, t. 83, bp. Inf. zam. Pobitno.

73 Ibidem. Inf. ur. 1854 oraz 1861, zam. Błażowa.

74 F. Kotuła, *Gorsety ludowe XVIII–XX w. z terenu województwa rzeszowskiego*, Rzeszów 1970, s. 6.

75 AMT MER, nr inw. 817, t. 291.

kolorowymi wstążkami w podobny sposób jak zapaski (zwykle jednak doszywano tylko dwa lub trzy rzędy)⁷⁶. Archiwalne zdjęcia przedstawiają zarówno kobiety we wzorzystych spódnicach⁷⁷, jak i jednobarwnych z doszytymi kolorowymi wstążkami⁷⁸. W dwudziestoleciu międzywojennym spódnice stopniowo zwężały się i skracaly, chociaż niektóre kobiety preferowały stonowane barwy: „starsze panie to się wstydziły chodźć w takim jaskrawym”⁷⁹.

c) elementy, których sposób noszenia zmienił się

Ciekawym typem przekształceń było zmienianie sposobu noszenia określonych części odzieży. W przypadku strojów ludowych istotne było nie tylko to co się nosi, ale także jak, i niekiedy sposób zakładania określonych elementów stroju był ściśle przestrzegany. Jedna z informaterek z Sołonki wspominała na przykład, że kiedy jej bracia wrócili z wojska i „zaczęli wkładać koszule w spodnie, ojciec bił ich pasem i musieli nosić na wierzchu”⁸⁰. Zmienienie sposobu zakładania jakiegoś elementu stroju to nieoczywisty przejaw mody krakowskiej, nieznacznie modyfikujący rzeszowski strój ludowy.

Do elementów przekształconych w ten sposób należały pasy, które zaczęto zakładać na kamizelę zamiast na koszulę lub sukmanę: „kamizelka była przepasana tzw. «krakowskim pasem», który był biały, nabijany sprzączkami i łańcuszkami”⁸¹. Na tę zmianę zwrócił także uwagę F. Kotuła⁸². Pasy założone w ten sposób znaleźć można m.in. na zdjęciu przedstawiającym scenę z amatorskiego spektaklu *Staromieszczenie spod Rzeszowa*⁸³ oraz członków zespołu ludowego z lat 1925–1930⁸⁴.

W stroju kobiecym elementem, który zaczął być noszony pod wpływem mody krakowskiej w odmienny sposób była chustka. Pozując do rodzinnych fotografii, mężatki albo nie zawiązywały chustek, pozwalając, by ich końce luźno opadały na

76 Ibidem, nr inw. 818, t. 292, s. 32. Inf. ur. 1900, zam. Straszyle.

77 Np.: MER-AF, nr inw. 8542, 8480, 8453, 8410.

78 MER-AF, nr inw. 8532; Foto Polska. Członkowie zespołu ludowego, 1925–1930. Dostępny w Internecie: https://opolskie.fotopolska.eu/2051819,foto.html?galeria_zdjec&p=325&&wykonane_do_rok=1960&source=/nowe_zdjecia/Polska.html [dostęp: 23 listopada 2023].

79 AMT MER, nr inw. 817, t. 291, s. 19. Inf. ur. 1902, zam. Sołonka.

80 Ibidem, nr inw. 818, t. 292, s. 41. Inf. ur. 1885, zam. Sołonka.

81 Ibidem, nr inw. 590/m.2, t. 83, bp.

82 F. Kotuła, *Strój rzeszowski...*, s. 5.

83 E. Szczurkowska, op. cit., s. 31.

84 Foto Polska. Członkowie zespołu ludowego, 1925–1930.

ramiona, albo (od około 1910 r.) wiązały je pod brodą „we dwoje” – końcówka była unoszona i powinna „stać” przy lewym policzku⁸⁵. Część informaterek była jednak zdania, że wiązanie z tyłu, po krakowsku, jest bardziej eleganckie i tylko tak należało zakładać chustkę do gorsetu: „jak ubierało się gorset, to chustkę wiązało się nie pod brodę lecz z tyłu głowy”⁸⁶.

d) elementy dodane

Pod wpływem krakowskiej mody do rzeszowskiego stroju ludowego dodawano elementy, które pierwotnie w nim nie występowały lub występowały w dużo mniejszym stopniu. Do takiego typu przekształceń należały wstążki. W kobiecej wersji rzeszowskiego stroju ludowego występowały doczepiane do koralu lub włosów, ale to strojowi stylizowanemu na krakowski nadawały istotnego charakteru, były jego wyróżnikiem. W związku z tym zakładano długie, ozdobne wstążki, najczęściej wielobarwne, niekiedy z kwietnym ornamentem – nazywane „bitymi” lub „krakowskimi”⁸⁷. Były one drukowane lub pokryte haftem maszynowym. Ubierając się „po krakowsku” nie tylko wiązano nimi korale, ale także przypinano je go gorsetu, skąd spływały niemal do ziemi⁸⁸. Używano ich jednak wyłącznie na „wielkie uroczystości”, zwykle do gorsetów lub katek⁸⁹. Ponadto w XX w. modnym stało się wiązanie oraz przypinanie kokard do włosów, koralu lub gorsetu, co zostało udokumentowane na zdjęciach⁹⁰.

e) elementy rzeszowskiego stroju ludowego, które zaczęto nazywać krakowskimi

Niekiedy pod wpływem mody na strój krakowski nie zmieniał się element odzieży czy sposób noszenia, a jedynie nazwa. Do takich elementów należały wspomniane już chustki i wstążki. Tak było również w przypadku pasów, które stanowiły część rzeszowskiego stroju ludowego przed upowszechnieniem się na tych terenach mody na strój krakowski⁹¹, ale wraz z nią zaczęły być niekiedy określane „krakowskimi”. Chociaż nie ma na potwierdzenie tej tezy wystarczająco dużo materiałów, być może wpływ na zmianę nazwy, miała zmiana zdobnictwa: pasy młodych mężczyzn „różniły

85 AMT MER, nr inw. 818, t. 292, s. 1. Inf. ur. 1900, zam. Konieczkova.

86 Ibidem, nr inw. 818, t. 292, s. 37. Inf. ur. 1905, zam. Sołonka.

87 F. Kotula, *Strój łańcucki...*, s. 45.

88 AMT MER, nr inw. 817, t. 291, s. 21. Inf. ur. 1902, zam. Sołonka.

89 Ibidem, nr inw. 818, t. 292, s. 7, 14–15. Inf. ur. 1909, zam. Straszyle.

90 Np.: MER-AE, nr inw. 8548, 8542, 8460, 8410, 8401, 7179.

91 F. Kotula, *Strój rzeszowski...*, s. 21.

się [...] tylko tym od pasów starszych mężczyzn, że boki pasa były wykładane mosiężnymi kółkami. Pasy zaś starych mężczyzn były gładkie, bez żadnych ozdób⁹². Pasy zwane krakowskimi opisywane były jako szerokie⁹³, ozdobione „żółtymi gwoździkami”, „koluszkami”, „blaszkami”, „sprzączkami”, „mosiężnymi guziczkami” czy „kapsłami”⁹⁴. Mogły mieć także wytłaczany ornament oraz ozdobną klamrę⁹⁵. Zakładano je tylko „od parady”, bo „stanowiły wielką ozdobę”⁹⁶. Według E. Piskorz-Branekovej nazwa była prawdopodobnie związana z wzorowaniem ich na pasach noszonych w okolicy Krakowa⁹⁷.

Chociaż niektóre informatorki w wywiadach etnograficznych wspominały o krótkiej modzie na „rajtki z pufami” (spodnie poszerzane u góry)⁹⁸, to w kontekście rzeszowskiego stroju ludowego ubierając się „po krakowsku” zakładano rzeszowskie siwe spodnie, a nie bryczesy, jak w okolicach Przeworska⁹⁹. Informatorka z Hermanowej zapamiętała, że nawet członkowie banderii ubrani byli właśnie w siwe spodnie, kamizele oraz brązowe sukmany, chociaż to tzw. banderie krakowskie stanowiły wówczas element uświetniający uroczystości¹⁰⁰. Zaledwie jedna ankietowana pochodząca z Białowej wspomniała o kremowej sukmanie obszytej czerwonym płótnem na krakowską modłę, z rozcięciem z tyłu zapinanym na szklane guziki, noszoną przez bogatszych członków społeczności¹⁰¹. Ponadto mieszkanka Pobitna pisała, że „mężczyźni nosili sukmany tzw. krakowskie przepasane pasem”¹⁰², brak jednak wystarczających danych do potwierdzenia, że takie określenie rzeczywiście funkcjonowało oraz jak taka sukmana mogłaby wyglądać.

92 AMT MER, nr inw. 590/m.2, t. 83, bp. Inf. zam. Staromieście.

93 Ich wymiary wynosiły około 150–170 cm długości i 5–7 cm szerokości. Ze względu na długość, większa część pasa zwisała luźno (E. Szczurkova, *W czerwonych korolach...*, s. 13–14).

94 AMT MER, nr inw. 590/m.2, t. 83, bp.

95 Ibidem, nr inw. 818, t. 292, s. 34. Inf. ur. 1900, zam. Straszędzie.

96 Ibidem, nr inw. 590/m.2, t. 83, bp. Inf. ur. 1869, zam. Biała.

97 E. Piskorz-Branekova, op. cit., s. 134.

98 AMT MER, nr inw. 818, t. 292, s. 7–8, 24. Inf. ur. 1899, 1900, 1901, zam. Hermanowa i Straszędzie.

99 K. Ignas, *Strój przeworski...*, s. 23.

100 AMT MER, nr inw. 817, t. 291, s. 7. Inf. ur. 1899, 1904, zam. Hermanowa.

101 Ibidem, nr inw. 590/m.2, t. 83, bp.

102 Ibidem.

Przyczyny zmian

Wskazać można kilka powodów przekształcania się rzeszowskiego stroju ludowego w pierwszych dziesięcioleciach XX w. Informatorzy podawali wiele, często nakładających się, a niekiedy wykluczających i skomplikowanych procesów społeczno-kulturalnych, które miały wpływ na taki stan rzeczy.

Strój rzeszowski, zmodyfikowany pod wpływem mody krakowskiej pełnił funkcje odzieży zakładanej podczas uroczystości państwowych i manifestacji¹⁰³. Rzeszowski strój z krakowską rogatywką był także oficjalnym mundurem do pełnienia pewnych funkcji, np. w Drużynach Bartoszewych. Warto zaznaczyć, że rogatywka znajdowała się także w odznace członkowskiej¹⁰⁴. Niekiedy jednak „ambicje stanowe znaczyły więcej niż treści narodowe”¹⁰⁵ – zachowały się zdjęcia bogatych mężczyzn ze Staromieścia podczas obchodów trzeciomajowych, ubranych w strój rzeszowski¹⁰⁶. Zjawisko mody krakowskiej było niejednorodne, a mężczyźni rzadziej niż kobiety modyfikowali pod jej wpływem swoje ubiory.

Jednocześnie, kobiety biorące udział w wywiadach etnograficznych kładły raczej nacisk na kierowanie się w doborze stroju walorami estetycznymi oraz finansowymi, nie zaś patriotycznymi. Mieszkanka Sołonki wspominała: „jak miała grube korale, szeroką spódnicę i krakowską zapaskę to musiała być bogata”¹⁰⁷, a co za tym idzie – wyróżniać się na tle sąsiadów i sąsiadek. Ubranie „po krakowsku” pozwalało na manifestację zamożności i pozycji społecznej¹⁰⁸. Co ciekawe, zdania informatorów na temat ceny ubrania zgodnego z krakowską modą różnią się. Niektóre informatorki mówiły o bardzo wysokim koszcie takiego stroju, inne natomiast twierdziły, że ubranie krakowskie, jako że szyte z tkanin fabrycznych, było niedrogie, a ponadto praktyczniejsze, ponieważ łatwiej je było prać¹⁰⁹. Prawdopodobnym jest, że niektóre elementy mody krakowskiej były tańsze niż strój regionalny, którego wszystkie części posiadali tylko najzamożniejsi gospodarze. Ponadto, coraz trudniejsze stawało się zdobycie materiałów niezbędnych do uszycia rzeszowskiego stroju ludowego; nowy przebieg granic wymuszał zmianę dotychczasowych szlaków dostaw, zmniejszyły się

103 A. Targońska, op. cit., bp.

104 W. Fołta, *Życie z własnego nadania*, Warszawa 1987, s. 62–69.

105 J. Kamocki, op. cit., s. 77.

106 *Rzeszów. Pejzaż dawnego miasta...*, s. 61.

107 AMT MER, nr inw. 817, t. 291, s. 21. Inf. ur. 1902, zam. Sołonka.

108 F. Kotula, *Strój łańcucki...*, s. 7–9.

109 AMT MER, nr inw. 817, t. 291, s. 17. Inf. ur. 1903, zam. Wólka Hyżnieńska.

także lub zostały zlikwidowane hodowle owiec¹¹⁰. Część informaterek zaznaczała, że właśnie sytuacja materialna miała decydujący wpływ na sposób ubierania i podkreślała, że bieda była tak dotkliwa, że „nikt nie przywiązywał do stroju większej wagi. Ubierano się według zasady: jak kto mógł”¹¹¹. Tylko bogaci gospodarze mogli pozwolić sobie na osobny strój zakładany „na paradę”, czy „wielkie święta”. Informatorka ze Straszdyła wspominała także o starannie wystrojonych „paradnicach”¹¹².

Nie należy sprowadzać zagadnienia przejmowania mody narodowej wyłącznie do kwestii patriotycznej czy estetycznej. „Krakowskie” ubranie wyrażało niekiedy progresywne poglądy. W okresie międzywojennym tradycja ludowa była wykorzystywana w programach ideologicznych, wspieranych przez rozwijającą się dziedzinę badań nad folklorem, a równocześnie był to moment w historii, kiedy znacznie wzrosła rola samego środowiska wiejskiego w kształtowaniu poglądów na kulturę ludową¹¹³. Zwracano się ku tradycji i przeszłości, ale już z zastosowaniem nowych pojęć i współczesnej wiedzy. Szczególnie zaangażowana w działalność polityczną była młodzież, działająca poza tradycyjną organizacją życia społecznego, ale stowarzyszająca się w różnorakie grupy¹¹⁴.

Najbardziej znaną z nich był Związek Młodzieży Wiejskiej założony przez Ignacego Solarza. Patriotyczny profil zachęcał do zakładania „tradycyjnego ubioru polskiego”, czyli stroju krakowskiego. Chęć noszenia strojów ludowych przez młodsze pokolenie zaznaczali zarówno F. Kotuła¹¹⁵, jak i E. Szczurkowa¹¹⁶. Ruch mógł mieć wpływ na odzież noszoną na Rzeszowszczyźnie, szczególnie biorąc pod uwagę działalność Uniwersytetu Ludowego w Gaci. Kwestia strojów ludowych była poruszana kilkakrotnie na łamach czasopisma „Wici”¹¹⁷. Prowadzono tam debatę nad kwestią odrzucenia lub zachowania elementów kultury ludowej takich jak m.in. strój, mogący budzić zarówno poczucie dumy, jak i przypominać o poddaństwie oraz stanowić barierę w integracji społecznej¹¹⁸. Postulowano utworzenie nowej kultury wsi polskiej, kultury jednolitej, progresywnej i przystającej do zmieniającej się rzeczywistości.

110 F. Kotuła, *Wielkie spódnice i owce*, „Nowiny Rzeszowskie” 1958, nr 60, s. 4.

111 AMT MER, nr inw. 818, t. 292, s. 8. Inf. ur. 1905, zam. Konieczkowa.

112 Ibidem, s. 32. Inf. ur. 1900, zam. Straszdyła.

113 W. Paprocka, *Tradycja ludowa a świadomość społeczna warstwy chłopskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, „Etnografia Polska” 1983, t. 27, z. 1, s. 29–50.

114 K. Ruszel, *Rzeszowiacy...*, s. 664–665.

115 F. Kotuła, *Strój rzeszowski...*, s. 5.

116 E. Szczurkowa, op. cit., s. 29–30.

117 W. Paprocka, op. cit., s. 29–50.

118 J. Kamocki, op. cit., s. 77–78.

W dwudziestolecie międzywojennym rzeszowski strój ludowy zmieniał się również pod wpływem mody miejskiej. Zdaniem niektórych informatorów, zmiana sposobu ubierania się była naturalną kolejną rzeczą: „mrą ludzie, pokolenia, typy, a wraz z nimi popadają w zapomnienie, znikają używane przez nich ubiory i praktykowane zwyczaje”, pisali nieco poetycko uczniowie z Błażowej w 1948 r.¹¹⁹ Tego procesu nie były w stanie powstrzymać ruchy ludowe, inteligencja, księża czy lokalni działacze. Informatorzy z podrzeszowskich miejscowości nie wiązali zanikania strojów ludowych z modą krakowską, a raczej podkreślali znaczenie rozwijającego się przemysłu oraz coraz intensywniejsze kontakty z ośrodkami miejskimi. Strój ludowy w niektórych sytuacjach stał się czymś nieprzystającym¹²⁰, natomiast ubiór miejski kupowany na „tandetch” był niedrogi i dawał szansę stania się niewidocznym w środowisku miejskim¹²¹. Zmiany przebiegały stopniowo. Niekiedy na co dzień chodzono w ubraniach miejskich, natomiast strojem odświętnym stawała się kombinacja rzeszowskiego stroju ludowego z modą krakowską¹²². Niektóre elementy odzieży łatwiej było kupić, niż wykonywać samemu: tak było chociażby z gorsetami¹²³. W kontekście tego elementu garderoby wspomina się także o rosnącym braku wykwalifikowanych osób, tym bardziej, że proces szycia gorsetów był dość skomplikowany i wymagał zaangażowania nie tylko krawcowej, ale także hafciarki i wielu dni pracy¹²⁴.

Badając kwestię ubioru wiejskiego na początku XX w., należy mieć na uwadze również ambiwalentny stosunek mieszkańców wsi do strojów ludowych. Podczas gdy w bogatych wsiach, takich jak Staromieście czy Budziwów noszono je z dumą jeszcze długo po I wojnie światowej¹²⁵, to nauczycielka Stanisława Synowiecka już w roku 1909 wspominała, że nie spotkała się w Trzcianie ze strojami ani haftami ludowymi¹²⁶. Mieszkańcy wsi, nie mogąc sobie pozwolić na najbardziej reprezentacyjny wariant stroju ludowego woleli z niego zrezygnować. Porzucenie strojów regionalnych mogło także wynikać z chęci uniknięcia wyróżniania się w mieście oraz z obawy przed niską, z powodu skromnego ubioru, oceną osób postronnych – podobne zjawiska

119 AMT MER, nr inw. 590/m.2, t. 83, bp.

120 Ibidem, nr inw. 818, t. 292, s. 4, 24. Inf. ur. 1900 i 1901, zam. Straszyle, Konieczkowa.

121 E. Rossal, *Materialność i znaczenia. Zaszyte strony strojów krakowskich*, [w:] *Stroje krakowskie...*, s. 331.

122 AMT MER, nr inw. 818, t. 292, s. 36. Inf. ur. 1905, zam. Sołonka.

123 Ibidem, s. 4. Inf. ur. 1901, zam. Konieczkowa.

124 F. Kotula, *Gorsety ludowe XVIII–XX w...*, s. 6.

125 W 1921 w Staromieście z inicjatywy Jana Robaka powstało Koło Młodzieży Staromieścia, które starało się kultywować „strój staromiejski”: E. Szczurkowska, *W czerwonych kolorach...*, s. 29.

126 AMT MER, nr inw. 650, 651, t. 118, s. 3.

odnotowuje w swoich badaniach Ewa Rossal¹²⁷. W tym kontekście ubieranie się „po krakowsku” mogło stanowić „coś pomiędzy” ubiorem mieszkańców wsi a miast. Modelowy strój krakowski stał w opozycji do strojów regionalnych, które przypominały o różnicowaniu etnograficznym, klasowym i majątkowym, a także przedwojennym kryzysie i zacofaniu.

Podsumowanie

Stroje ludowe nigdy nie były stałe i niezmiennie, tak jak ludzie, którzy je nosili nie pozostawali tacy sami przez całe życie, a zmiany i wpływy były niejednorodne. Stroje podlegały stałym przeobrażeniom pod wpływem różnorodnych czynników, stanowiły sposób na wyrażenie siebie i swojego miejsca w świecie. Zofia Rak zajmująca się szyciem gorsetów wspominała, że nie korzystała nigdy z żadnych wzorników, czy odgórných sugestii: „jak my z sąsiadką poszli do kościoła, to ja tylko patrzyła co kto ma nowego. To ja sobie zapamiętała i jak przyszła do domu zaraz po niedzieli robiła”¹²⁸. Żaden z „wariantów” stroju rzeszowskiego – ani „modelowy” opisany przez Franciszka Kotulę, ani uschematyzowany kostium sceniczny spopularyzowany przez Alicję Haszczak¹²⁹, ani ten „skażony” wpływami krakowskimi – nie stanowią całości kształtu ubioru odświętnego. Ludzkie upodobania i umiejętności, a także wpływy krakowskie oraz mody miejskiej na początku XX w. nadawały strojom niepowtarzalne i różnicowane charaktery budujące tożsamość właścicieli i opowiadające ich historie.

Moda na strój krakowski przejawiała się w stroju rzeszowskim na różne sposoby. Na podstawie przeprowadzonej analizy wyróżnione zostały elementy wymienione, zmodyfikowane, takie, których sposób noszenia zmienił się, dodane oraz o zmienionej nazwie. Najwięcej elementów należało do dwóch pierwszych kategorii. Niekiedy przejawy mody były dość subtelne i zaznaczały się poprzez odmienny sposób wiązania chustki, inne dekoracje czy większą ilość dodatków, chociaż zachowały się także fotografie ukazujące osoby wprowadzające więcej zmian do swojej garderoby (tybetowe spódnice czy zapaski, krakowskie gorsety). Opierając się na dostępnych materiałach archiwalnych, można stwierdzić, że w przypadku stroju męskiego moda na krakowski przejawiała się głównie w zakładaniu rogatywki. Z wywiadów

127 E. Rossal, *Kreacje, mity i gabloty...*, s. 71–74.

128 AMT MER, nr inw. 817, t. 291, s. 19. Inf. ur. 1902, zam. Sołonka.

129 Strój rzeszowski opracowany przez badaczkę na podstawie zbiorów muzealnych i zaproponowany w książce pt. *Folklor taneczny Ziemi Rzeszowskiej* (Warszawa 1989) stał się obecnie swoistym „mundurem” zespołów tanecznych wykonujących suitę rzeszowską. Grupy regionalne zakupując stroje, nabywają komplet kilku dokładnie takich samych kostiumów. Zob.: J. Danak-Gajda, *Nie zmarnowałam życia. Biografia Alicji Haszczak*, Rzeszów 2022, s. 39–54.

etnograficznych wynika, że ubranie „po krakowsku” było strojem reprezentacyjnym i okolicznościowym, a regionalny strój zakładany był raczej na zwykłe niedziele. Moda na strój krakowski w podrzeszowskich wioskach stanowiła wybór podjęty pod wpływem patriotycznych, światopoglądowych, estetycznych oraz finansowych powodów. Nie oznaczało to jednak rezygnacji z tożsamości regionalnej. Przekształcenia rzeszowskiego stroju ludowego pod wpływem mody krakowskiej były procesem twórczym, częścią szerszego, dynamicznego procesu kulturowego zmieniającego wieś.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Materiałów Terenowych Muzeum Etnograficznego w Rzeszowie

Dawne stroje w mojej okolicy, 1948 r. Ankiety uczniów szkół pow. Rzeszów, Kolbuszowa, Tarnobrzeg i in., 1948, t. 83, nr inw. 590/m.2.

Grzegorzówka, Hermanowa, Konieczkowa, Sołonka, Straszdydle. Strój ludowy, oprac. A. Targońska, 1975, t. 291, nr inw. 817.

Grzegorzówka, Hermanowa, Konieczkowa, Sołonka, Straszdydle. Strój ludowy, oprac. M. Marciniak, 1975, t. 292, nr inw. 818.

Stroje i obrzędy rodzinne w okolicy Rzeszowa w latach 1908–1920, oprac. S. Synowiecka, t. 118, nr inw. 650, 651.

Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie – Archiwum Fotografii

Źródła drukowane

Fołta W., *Życie z własnego nadania*, Warszawa 1987.

Rzeszów. Pejzaż dawnego miasta. Rzeszów 1905–1918 w obiektywie Andrzeja Bujniaka, oprac. M. Czarnota, Rzeszów 2002.

Literatura

Brzezińska A.W., *Strój ludowy – od biografii przedmiotu do tożsamości podmiotu*, [w:] *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, red. A.W. Brzezińska, M. Tymochowicz, „Atlas Polskich Strojów Ludowych zeszyt specjalny”, Wrocław 2013.

Bystron J.S., *Ugrupowanie etniczne ludu polskiego*, Kraków 1925.

Danak-Gajda J., *Nie zmarnowałam życia. Biografia Alicji Haszczak*, Rzeszów 2022.

Haszczak A., *Folklor taneczny Ziemi Rzeszowskiej*, Warszawa 1989.

Ignas K., *Ludowe stroje przeworskie – przeszłość i przyszłość*, Przeworsk 2017.

Ignas K., *Od tradycyjnego do folklorystycznego stroju ludowego*, [w:] *Folklor Rzeszowiaków. Obraz przemian. Według badań terenowych 2014–2016*, red. K. Barańska, J. Dragan, Kolbuszowa 2018.

- Ignas K., *Strój przeworski, na przykładzie kolekcji strojów ludowych Muzeum w Przeworsku, a tzw. „strój przeworski” jako kostium estradowy zespołów folklorystycznych w regionie*, [w:] *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, red. A. Brzezińska, M. Tymochowicz, „Atlas Polskich Strojów Ludowych zeszyt specjalny”, Wrocław 2013.
- Kamocki J., *Przyczyny upowszechniania się stroju krakowskiego jako stroju narodowego*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty” 1976, t. 30, z. 2.
- Kotula F., *Gorsety ludowe XVIII–XX w. z terenu województwa rzeszowskiego*, Rzeszów 1970.
- Kotula F., *O polską kostiumologię ludową. Na marginesie książki Janiny Przeworskiej „Ubiory ludowe”*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego” 1958, t. 1, z. 2.
- Kotula F., *Poszukiwanie metryk dla stroju ludowego*, Rzeszów 1954.
- Kotula F., *Strój łańcucki*, „Atlas Polskich Strojów Ludowych” 1955, t. 5, z. 4.
- Kotula F., *Strój rzeszowski*, „Atlas Polskich Strojów Ludowych” 1951, t. 5, z. 131.
- Kotula F., *Wełniane spódnice i owce*, „Nowiny Rzeszowskie” 1958, nr 60.
- Kotula F., *Wilkom cechu szewców w Łańcucie*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1952, t. 14, z. 3.
- Kowalska-Lewicka A., *Ludowy strój krakowski – strojem narodowym*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty” 1976, t. 30, z. 2.
- Marczak A., *Krakowiacy Zachodni*, [w:] *Krakowiacy, Lachy, Górale. Stroje wsi małopolskiej*, t. 1., red. M. Brylak-Załuska, Nowy Sącz 2020.
- Marczak A., Pobiegły E., Rossal E., *Strój krakowski rozebrany*, [w:] *Stroje krakowskie. Historie i mity*, red. E. Rossal, E. Pobiegły, Kraków 2017.
- Minkszty J., *Pominięte... Kierunki rozwoju zbiorów tkanin i ubiorów ludowych, na podstawie kolekcji Muzeum Etnograficznego w Poznaniu*, [w:] *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, red. A.W. Brzezińska, M. Tymochowicz, „Atlas Polskich Strojów Ludowych zeszyt specjalny”, Wrocław 2013.
- Paprocka W., *Tradycja ludowa a świadomość społeczna warstwy chłopskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, „Etnografia Polska” 1983, t. 27, z. 1.
- Piskorz-Branekova E., *Polskie stroje ludowe*, t. 1, Warszawa 2003.
- Rossal E., *Kreacje, mity i gabloty strojów krakowskich*, [w:] *Stroje krakowskie. Historie i mity*, red. E. Rossal, E. Pobiegły, Kraków 2017.
- Rossal E., *Materialność i znaczenia. Zaszyte strony strojów krakowskich*, [w:] *Stroje krakowskie. Historie i mity*, red. E. Rossal, E. Pobiegły, Kraków 2017.
- Ruszel K., *Rzeszowiacy*, [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, Rzeszów 2011.
- Ruszel K., *Z badań nad kulturą ludową Rzeszowiaków*, „Prace i Materiały z Badań Etnograficznych”, Rzeszów 1985, t. 5.
- Stroje krakowskie. Historie i mity*, red. E. Rossal, E. Pobiegły, Kraków 2017.
- Szczurkowska E., *W czerwonych korolach... O staromiejskim stroju ludowym*, „Zeszyty Staromiejskie” 2007, t. 7.

Świder W., *Kultura ludowa Rzeszowiaków przełomu XIX i XX wieku – wybrane zagadnienia*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2020, t. 32.

Targońska A., *Moda chłopska (w okolicy Rzeszowa w początkach XX wieku)*. Folder wystawy, Rzeszów 1988–1989.

Ulanowska S., *Wśród ludu krakowskiego (Wola Filipowska w pow. chrzanowskim)*, „Wisła” 1882, t. 1.

Źródła internetowe

Foto Polska. Członkowie zespołu ludowego, 1925–1930. https://opolskie.fotopolska.eu/2051819,foto.html?galeria_zdjec&p=325&&wykonane_do_rok=1960&source=/nowe_zdjecia/Polska.html